

Lengyel András

Az éjszaka meg nem festett színei

Búcsú Szuromi Páltól

Június 14-én Szegeden elhunyt Szuromi Pál. A különböző, főleg művészeti folyóiratokban és az *ÉS*-ben megjelent írásai, valamint jó pár könyve alapján művészetkritikusként tartotta számon a magyar szellemi élet. De aki a maga élő, eleven valóságában, személyesen is ismerte (és Szegeden, ahol évtizedek óta élt, sokan ismerték) tudja: jóval több és összetettebb szellemi alakzatként írható csak le – jóval több volt, mint amit konvencionális besorolása sejtetni engedne. A magyar szellemi élet egyik különös, öntörvényű személyisége volt, „jelenség”, évődve azt is mondhatnánk, maga is „városképi nevezetesség”, aki szervesen beletartozott Szeged életébe.

Ő maga „művészeti író”-ként definiálta magát, a kritikus vagy/és művésztörténész elnevezéssel szemben ezt a meghatározását tartotta helyénvalónak. Ebben az opcióban sok minden sűrűsödött össze. Mindenekelőtt rejtőzködő, szemérmes becsvágya: a művészeti író is író, azaz a maga területén művész, s Pali, önmagáról szólva, következetesen ezt a minősítést ambicionálta. Nemcsak azért, mert pályája elején maga is festett (sőt, élete végén újra festeni kezdett, mi több, születő műveiből kiállítást tervezett). Azért is, s azért elsősorban, mert alkata szerint csakugyan művész volt. Nagy műveltsége, analitikus képessége sem közömbösítette azt az egységben látó, lényegét tekintve intuitív habitust, amely tárgymegközelítéseit mindig jellemezte. Kritikáiban ezt ugyan bravúros elemzőképessége elfedte a gyanútlan olvasók elől, de aki sokat beszélgethetett vele, az *in statu nascendi* figyelhette meg elméje működésének sajátosságait. Impulzív lény volt (ez olykor konfliktusokba is sodorta), s ez az impulzivitás ott volt minden megnyilatkozása mélyén. Ám ugyanakkor tudatos lény is volt, aki saját reakcióit is kontrollálni tudta, s elemzéssel fegyvelmezte meg. Írásai éppen e kettősség feszültségéből születtek meg. Gondos stílusza is volt, a nyelvi formába öntés nála a megnyilatkozás lényegéhez tartozott, gondolkodása megfegyvelmezésének eszközeként élt vele. A megírásban is az „igényesség” vezette, a műgond.

A műkritika az ő kezén „írói” teljesítmény volt, nem adta alább. Az öncélú, külsődleges tudóskodás nem érdekelte, lenézte, a művekről való beszéd tévútjának vélte. (Alighanem joggal.)

Nekem személyes halottam ő; egyike (József Attila szavait kölcsönvéve) „gyülekező halot-taimnak”.

Sorsa, bármiként vélekedjünk is róla, öntörvényűsége szerint alakult. Küzdelmesebb élete volt, mint amilyen szerencsésebb körülmények közt lehetett volna, de utólag visszatekintve rá, bizonyos, ez az élet saját sorsaként beszélhető el. S ez nem kis szó, nagyon sokaknak nem adatik meg.

Hódmezővásárhelyen született 1942-ben, a szegedi tanárképző főiskola magyar-rajz szakán végzett (1968), festői ambíciók mozgatták. A főiskolán olyan mesterei voltak, mint

Fischer Ernő vagy Vinkler László (később mindkettőjükről többször írt is, könyveket is). Diáktársai közül különösen két költő állt hozzá közel. Szepesi Attila és „Rike”, azaz „Ferike”: Petri Csathó Ferenc. Róluk, tanúsíthatom, mindig, később is nagy megbecsüléssel szólt, szerette őket, elismerte, méltányolta dolgaikat. Szepesihez, ahogy láttam, a művéség igénye kapcsolta, Petri Csathóhoz inkább tehetség és (önpusztító) bohémság némileg rá is jellemző szimbiózisa.

Végzése után majdnem egy évtizedig „vidéken”, kisvárosokban (Szedres, Öcsöd) tanárkodott, a festéssel föl is hagyott, ahogy sokszor mondta, úgy vélte, festészetében „túlzottan tudatos” volt, a tudatosság pedig vélelmei szerint korlátozta vizuális kreativitása felszabadításában. S középszerű festő nem akart lenni. A tanári lét mindennapjai viszont a maguk törvényszerű konfliktusaival fölébresztették íráskedvét, reagáló ösztönét. A maga területén, kezdetben afféle tantestületi reagáló emberként, rendre véleményt nyilvánított. S e szerepében, szinte törvényszerűen, alkalmi publicisztikai csatározásokba is keveredett. Igazságérzete nem hagyta hallgatni, s nem sokon múltott, hogy a kisvárosi, „renitens” értelmiségiek sorsa legyen az övé is. De, szerencsére, bármily nagy volt is ennek a veszélye, nem kallódott el. Talpon maradt, sőt önmagát tudatosan művelve, igényességét megőrizve megtalálta azt a megszólalási formát, amely alkatának és speciális tudásának is a legjobban megfelelt, s amelyben kibontakoztathatta tehetségét, megformálhatta nyilvános arcát.

Fordulat akkor következett be életében, amikor 1977-ben, egzisztenciálisan is nehéz helyzetben, a baráti segítség „utánanyúlt” és Szegedre menekítette. Az állás, amit kapott, egyáltalán nem volt számára ideális, a Csongrád Megyei Tanács művészeti előadója lett – botcsinálta „hivatalnok” a bürokraták közt. De volt néhány előnye. Mindenekelőtt: Szegeden volt, egy olyan városban, amelynek saját, autochton szellemi élete volt, tagolt intézményrendszerrel, számottevő, bár színvonalát tekintve egyenetlen alkotógárdával. Végre újságírók, írók, művészek között lehetett. E közeg, a korábbiakhoz képest, inkább kedvezett az intellektuális kibontakozásnak. A másik nagy előny pedig abból fakadt, hogy a tanács bármennyire hivatal volt is, ahol a hivatalnoki pedantéria és a nyakkendőhasználat fontosabb mutatónak számított, mint a szakértelem, maga a „terület”, a művészeti élet istápolása már „saját” terepe volt. Hivatalból is a művészeti élet dolgaival szembesült, speciális, de az adott vonatkozásban átfogó tapasztalatokra tett szert. S szinte észrevétlenül kialakult egy új, inspirációt és kihívást jelentő kapcsolatrendszere. Amikor pedig a szegedi múzeum művészettörténésze, Szelesi Zoltán nyugdíjba vonult, s helyére új ember kellett, kézenfekvő volt, hogy ő legyen az „utód”. Azaz, a művészettel foglalkozzon, de immár kevesebb bürokratikus kötöttséggel, még inkább a „szakma” légkörében mozogva.

1981 és 1998 között dolgozott a múzeumban, amely mai távlatból nézve akkoriban élte fénykorát. Az ország egyik legjobb „vidéki”, azaz nem országos hatáskörű múzeuma volt, a muzeológia „hamburgi mértéke” szerint tartósan az első három megyei múzeum szervezete egyike. S bár belülről megtapasztalva a szegedi múzeum is messze állt az optimálistól (például aránytalanul nagy lehetőséget biztosított a régészet s a régészek számára egyéb területek, így a művészet rovására), de az igazgató elég okos volt ahhoz, hogy a lehetőségeken belül engedje az egyéni kreativitás kibontakozását. S ez a vezetői rugalmasság sok mindent ellensúlyozni tudott. Meghozta Szuromi Pali szakmai kibontakozását is. Ebben a szűk két évtizedben lett azzá, amit neve ma jelent a kulturális életben.

Magam is ebben az időben ismertem meg. Hosszabb ideig egy épületben, az úgynevezett Fekete házban dolgoztunk, s nem volt nap, amikor hosszabb-rövidebb eszmecserebe nem bonyolódtnak volna. Alkatunk és szakterületünk (művészet/irodalom) különbségei nem lehetetlenítették el a szinte mindenre kiterjedő folyamatos dialógust. Bizonyos értelemben egymásra is voltunk utalva – a képzőművészet is, az irodalom is csak afféle megtúrt mostohagyerek volt a múzeumban. A két terület lényeges pontokon különbözött a „múzeumi” (illetve akkor s ott múzeuminak vélt) diszciplináktól. Hamar kiderült, elméleti kérdésekről (horribile dictu: „filozófiáról”) nem is igen volt más, akivel valamit meg lehetett beszélni.

A sok beszélgetés pedig sokat elárul a beszélgetőkről – sok olyasmit is, amit a nyomtatásban megjelenő, mégoly szubjektív publikációkból is csak nagyon finom analízis deríthet ki. Vagy még az sem. E beszélgetések hozadékát fölmérni utólag sem egyszerű feladat. De annyi bizonyos, Palit jól megismerhettem, s érezkelhettem, amit nemigen vetek észre benne. Az abszolút nyíltság és szokimondás mögött megbújó érzékeny tartózkodás védelmi mechanizmusait, lelke érzékeny pontjait. Önmaga volt önmaga legnagyobb ellenfele, nagy ellentéteket igyekezett egyensúlyban tartani. Nem mindig sikerrel, bohémsége, önpusztítástól sem mentes életvitele innen származtatható. De kvalitásérzéke és minőségisztelete olyan erős volt, hogy saját preferenciáit is felül tudta írni, ha szükség volt rá. Az esendő és sebzett ember, amikor elemzett, önmaga fölé nőtt. Akár a vizualitás kérdéseiről volt szó, akár egyébről, hétköznapi dolgokról, emberekről, bármiről. A művészeti muzeológia filológiai rutinja (az, ami elődjét, Szelesi Zoltánt leginkább jellemezte) nem volt az ínyére. De ha egy strukturáltabb, nagyobb létszámú és tagoltágú intézményben dolgozhatott volna, olyan közegben, ahol lettek volna olyanok, akik a keze alá dolgoznak – újra tudta volna rajzolni a régió művészettörténeti folyamatait. Így, mint mindannyian, akik kollégái voltunk, a múzeumban ő is csak „barkácsolt”, az eszmények és a lehetőségek között keresve a pillanatnyi megoldásokat. S igazi lehetőséget csak az íróasztal, az írás jelenthetett számára – az a munka, amelynek eredménye már csak rajta állott. Az írás ilyen értelemben egy potenciálisan meglévő gazdagság éppen kivitelezhető kényszerű redukciója volt.

Hogy mi tárgyiasult mindebből a „másik”, a mindenkori olvasó számára is dekódolhatóan, előbb-utóbb kiderül. Bizonyos, kevesebb, mint amire igazán jó közegben, inspiráló társak közt lehetősége lett volna, de jóval több, mint amennyire a közeg maga kalibrálva volt. Könyvei a művészetről, a vizualitásról való szegedi beszéd történetének jelentős fejezetét képezik. Egy róla készített lexikon-szócikk tizenhárom könyvet sorol föl neve alatt, köztük olyanokat, mint a *Tükrök, tükröződések* (1994), a *Későújkori optikák* (2001). De könyvből szólt Csáky Józsefről (1989), Fischer Ernőről (1989, 1997), Pataki Ferencről (2001), Vinkler Lászlóról (2001), a karikaturista Németh Györgyről (2003), vagy Dér Istvánról (2006) és Kajári Gyuláról (2006). Nyitott volt nagyon különböző alkotói világokra, érzelte a kvalitást, a mestersegbeli tudást. Igazi megszólalási formája – alkatából és helyzetéből is fakadóan – nem a nagymonográfia, hanem az esszészerűen megalkotott tanulmány és tanulmányfüzér volt. Ezt lehet kevesellni (egyik ifjú kollégája tett is erre, persze fedezék mögül, megjegyzéseket), de nem szabad az aránytévesztés bűnébe esni. Vannak idők s helyek, amikor az oly annyira áhított átfogó, s minden részletre kiterjedő nagymonográfiának egyáltalán nincsenek meg a feltételei, s a megszólalás egyedüli autentikus formája csakis a rövidebb, a kísérletezésnek is teret engedő forma lehet. S csak mellékesen jegyzem meg, ha az *ÉS*-ben (s máshol) publikált kiállítás kritikáit it összeraknánk, s folyamatos műként olvasnánk, egy összefüggő vizualitástörténeti munkát kapnánk. Olyant, amelyből nemcsak egy „krónika” bontakozik ki, de a megítéléshez szükséges rálátás nézőpontjai is újra s újra tematizálódnak benne.

A múzeumtól 1998-ban megvált. Főhíborodva valamin, ő maga mondott föl, de hogy a múzeum (az új igazgatónő személyében) szinte kapva kapott ezen, már a nagy bomlás, a percmberké felülkerekedésének jele volt. Utcára került, „szabadúszó” lett, a főiskolán és az egyetemen tartott (gyengén honorált) órákat, cikkeket írt, máról holnapra élt, amíg formailag el nem érte a nyugdíjkorot. Önfejtő volt, mondhatnánk rá. Pedig csak igazságérzete jelzett előre, s „kicsit” előrehozta azt, amit mások, kompromisszumkereső kollégái csak valamivel később éltek át. De, ismerve őt, aligha tehetett másképp. Ezt a „lutheri” lépést is meg kellett tennie, vállalva alkotómunkája föltételeinek romlását is.

Az utóbbi években kevesebbszer találkoztunk, életkörülmények megváltozása, betegeskedés stb. nem kedvezett a régi, napi gyakoriságú kapcsolattartásnak. Olykor benézett hozzám, hozta könyveit, elszívott egy (vagy több) cigarettát, „dumáltunk”. Utoljára idén februárban találkoztunk a Szegedért Alapítvány kuratóriumi ülésén, utána még lekísért a taxihoz, amely hazavitt. Az utolsó képem róla a búcsúzás kézmozdulatát rögzíti. Az utóbbi két-három

évben négyszemközt sajnos már nem nagyon voltunk, mindig „nyilvános” térben, mások szeme előtt talákoztunk, így csak feleségétől, Zsókatól tudom, amit elejtett megjegyzéseiből sejtettem. Megkeseredett. Ahogy felesége mondja: „Elégé kiábrándult a jelenkori nagy magyar valóságból, törtetésből, nyomulásból: megkeseredett. Azt mondta, befejezi az írást végleg, igaz, a millió apró jegyzet nem egészen erről tanúskodik.” A jelek szerint persze nem akart teljesen elhallgatni (önmagát tagadta volna meg), „csak” megszólalási formát akart váltani. Ezt erősítik felesége szavai is: „Pali terveket dédelgetett még. Újra elkezdett rajzolni, akvarellezni. Előbányászta fiatalkori képeit, vázlatait: válogatott, töprengett. Tervezte, hogy megfesti az éjszakát, órákon át ácsorgott az erkélyen, figyelte éjjel a fényeket vagy a hajnal különösségét. Több tucat vázlatot készített. Azt mondta, két év kell még, talán összehoz egy kiállításra valót. Néhány új tusképét már be is kereteztük.” Halála váratlanul következett be, ám „visszatérési” terveit ez végleg keresztülhúzta. Az „éjszakát” már nem festi meg. De szimbolikus (vagy legalábbis én annak érzem), hogy hajdani nagy, dédelgetett „témájából”, az őt mindig is foglalkoztató „árnyék-problematikából” az éjszaka képei ugrottak előtérbe.

Jellegzetes, egyediségeiben is jól általánosítható értelmiségi sors lett az övé. Nézőpont kérdése, hogy az elpazarlódott lehetőségeket, a nyilvánvaló veszteségeket állítjuk-e a kép középpontjába, vagy az eredményeket, amelyeket élete munkája termelt. A veszteségélményt nem tudom elnyomni (ahhoz túlságosan is saját elpazarlódott lehetőségeimre figyelmeztetnek az ő veszteségei), de „realistaként”, aki mindig a történeti szűkösség közegében voltam kénytelen élni, azt kell mondanom: annak örüljünk, ami mégis, az akadályozó külső és belső körülmények ellenére is, az ő egyéni hozzájárulásaként megszületett. Kultúránk szegényebb és szürkébb lenne nélküle, művei nélkül. S ez, ha jól belegondolunk, nem kis dolog.

József Attila (egyik Wolker-fordításában) azt írja: „Ha meghalok, a világon különösebb dolgok nem esnek, / csak én változom el mindenből, nyomorúságom elhagyva.”

A veszteség a túlélőké.

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.



print 2000
NYOMDA KFT. KECSKEMÉT

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap



Nemzeti Kulturális Alap

támogatja.